

Myndigheten för
samhällsskydd
och beredskap

Våldsamma upplopp i Sverige – från avvikelse till normalitet

Torbjörn Nilsson & Anders Ivarsson Westerberg

Våldsamma upplopp i Sverige – från avvikelse till normalitet

Våldsamma upplopp i Sverige – från avvikelse till normalitet

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)
Enheten för lärande av olyckor och kriser

Kontaktperson:
Rainar All

Författare:
Torbjörn Nilsson & Anders Ivarsson Westerberg

Layout: Advant Produktionsbyrå AB
Tryck: Danagårds Grafiska AB

Publikationsnummer: MSB222 - april 2011
ISBN: 978-91-7383-113-0

Innehållsförteckning

Sammanfattning av resultat	5
Inledning	5
Forsknings- och kunskapsläge	6
Upplopp i tidningsmaterial	13
Typer av upplopp	14
1. Politiska upplopp	19
2. Idrottshuliganism	31
3. Ungdomsbråk eller förortsupplopp	39
4. Medborgarpolis	47
5. Fångupplopp	51
6. Fylleriupplopp	55
Analys och slutdiskussion	57
Upplopp i ett förändrat samhälle	63

Författarna:

Torbjörn Nilsson, professor i historia, forskare vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola. Viktigaste forskningsområden är svensk och nordisk politik från 1800-talet och till idag.

Har till exempel utgivit läroboken *Hundra år av svensk politik* (Gleerups 2009) och var huvudförfattare till *Nynäshamn och vägen hit* (Medströms 2010).

Anders Ivarsson Westerberg, docent i företagsekonomi, verksam som forskare vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola.

Hans forskningsområden är organisationsteori, offentliga organisationer, politik och förvaltning.

Senast publicerade bok är *Makthavare i ministerns skugga* (Borea 2010), som behandlar statssekreterarnas roll i Regeringskansliet.

Sammanfattning av resultat

Inledning

Avdelningen för utvärdering och lärande vid MSB har genom projektet *Trygghet och säkerhet i utsatta områden* initierat ett antal arbeten kring frågor som utanförskap, social oro och samhällssäkerhet. MSB:s arbete har sin bakgrund i ett flertal incidenter som på olika sätt har påverkat landets samhällsskydd och beredskap. Det har t.ex. förekommit stenkastning mot polis men också mot räddningstjänst i samband med insatser. Incidenterna har förekommit i samband med ungdomsbråk, vandalisering och anlagda bränder (främst bilbränder) i förorter till Malmö, Göteborg, Stockholm och Uppsala. Liknande händelser har också uppstått i mindre städer.

Uppdrag och syfte

Vårt uppdrag har varit att sätta in händelserna i ett samtidshistoriskt perspektiv. Dessutom vill vi vidga området också till andra typer av upplopp, såväl politiska som opolitiska, och klargöra sambanden dem emellan. Utgångspunkten har tagits vid 1960-talet då politisk radikalisering, en friare ungdomskultur och en försvagning av äldre auktoritära strukturer kan sägas ha tagit fart.

Uppdraget innebar således att kartlägga och analysera händelser där större grupper har utövat våld eller genomfört omfattande protestaktioner mot företrädare för samhället (t.ex. polis, räddningstjänstpersonal, vägarbetare eller skogsavverkare). Graden av politiskt innehåll kan variera, från dominerande till helt underordnat, men händelserna ska kunna sättas in i en social eller politisk kontext.

I rapporten används begrepp som upplopp, kravaller eller våldsamma bråk omväxlande med andra synonymer. Vagheten är medveten. Syftet är att fånga in närliggande händelser, inte att begränsa studien till vad som juridiskt definieras som "upplopp" eller "våldsamt upplopp".

För de händelser som berörs har intresset särskilt riktats mot bakgrunden till upploppen, inblandade individer eller organisationer, vilka arenor som används (gatan, offentliga institutioner, bostadsområden), grad av bråk eller våld (särskilt riktat mot samhällets företrädare) och polisens agerande. I vissa fall noteras också åtgärder av samhället för att lösa de problem som händelserna illustrerar (vare sig det rör upploppen i sig eller orsaken till missnöjet).

I vilken utsträckning har det förekommit upplopp under de senaste decennierna?
Hur ska dessa karaktäriseras? Har det skett några förändringar? Finns det några drag av kontinuitet? Vad ligger bakom händelserna? Vilka samband finns med övergripande samhällsprocesser?

Disposition

Först diskuteras den forskning som finns på området i vid mening, inklusive statistiska uppgifter. Därefter redogörs för den kvantitativa genomgång av tidningsmaterial som gjorts. Som ett resultat av denna urskiljs sex olika typer av upplopp. Dessa diskuteras sedan i varsitt avsnitt. Avslutningsvis jämförs de olika typfallen med varandra utifrån ett större samhällsperspektiv.

Forsknings- och kunskapsläge

När det gäller generell forskning om upplopp eller kravaller har den ungefär hundra år på nacken (Guvå 2005), med studier främst inom disciplinerna psykologi, socialpsykologi och beteendevetenskap. Syftet har varit att finna teoretiska förklaringar till hur folkmassor och ansamling av människor kan leda till upplopp.

Ett särskiljande drag i forskningen är vilken betoning som läggs vid kollektiva eller individualistiska förklaringar. Ofta anknyts till den franske socialpsykologen Le Bons (1841–1931) klassiska förklaringar om massans psykologi från slutet av 1800-talet. Han ansåg att individens medvetenhet försvinner i folkmassan, vilket leder till konformitet i känslor och tankar i gruppen.

Enligt Kjell Granström, som leder ett forskningsprojekt i Linköping, håller inte Le Bons och andras teorier om folkmassors

beteende. Modern kravallforskning bygger istället på teorier om social identitet, vilket för in en större komplexitet i förståelsen av dynamiken i händelserna och den kontext som de utspelas i. Granströms pågående projekt har gett intressanta bidrag till forskningen om upplopp, såväl empiriskt som teoretiskt. Man har t.ex. studerat några av de uppmärksammade upploppshändelserna i Sverige som Salemmanifestationerna, Reclaim the streets gatufester samt Göteborgskravallerna. I en lärobok skiljer de dessutom mellan olika slags masshändelser och ger både konkreta exempel och beskrivningar av sådana (Granström m.fl. 2010). Vårt intresse riktas dock inte mot dynamiken när folksamlingar övergår till massupplopp och de psykologiska faktorer som då spelar in. Snarare är det sådana händelsers koppling till olika samhällsområden och över tid som utgör huvudperspektivet.

När det gäller forskning utifrån övergripande resonemang om upplopp och kravaller kan det konstateras att den är relativt sparsam. Sökningar i biblioteksdatan Libris på sökorden "upplopp" ger vid handen 167 träffar varav 71 svenska och 76 engelska. Av de svenska handlar inte mindre än 48 om historiska händelser. Exempel på sådana är de s.k. Crusenstolpekravallerna 1838 och Möllevångskravallerna 1926. Fem av träffarna handlar om upploppen vid EU-toppmötet i Göteborg 2001, fyra om upploppen på Tidaholmsfängelset 2004 samt tre om händelser i andra länder. Det är endast fem träffar i Libris som behandlar upplopp mer generellt i nutid, varav tre är författade av personer som tillhör forskargruppen i Linköping som studerar kravaller. Sökordet "kravaller" ger 36 träffar på svenska, varav 25 överlappar med den förra sökningen. Inga träffar som har mer generell diskussion om upplopp eller kravaller tillkommer. När det gäller de engelska böckerna och artiklarna om upplopp verkar det också finnas en tyngdpunkt på historiska studier och redogörelser men endast ett fåtal som är teoretiskt orienterade och förklarings-/förståelseinriktade omkring själva fenomenet masshändelser. En sökning på "utomparlamentariska" ger däremot bättre resultat. Drygt hundra träffar på svenska varav flera av dem är skildringar av specifika händelser.

Förutom litteratur som mer övergripande försöker förklara eller förstå upplopp, kravaller eller masshändelser utifrån psykologiska perspektiv finns det forskning som går in på särskilda

områden där upplopp eller händelser sker. Det finns t.ex. en litteraturgenre om huliganism och fotbollsvåld, både i populär reportageform och mer forskningsinriktad. Den är till övervägande del engelsk, men har några svenska bidrag. Anders Green har t.ex. skrivit en licenciatavhandling, *Fotboll och huliganism*, som beskriver utvecklingen i Norden. Andra exempel på litteratur som behandlar specifika områden eller grupper där upplopp och kravaller förekommer är Anna-Lena Lodenius *Gatans parlament* (2006) som diskuterar höger- och vänsterextremister, och Magnus Lintons bok *Veganerna* (2000).

I den litteratur som behandlar historiska upplopp ges konkreta beskrivningar av sådana händelser. Ett sådant exempel är historikern Mats Berglunds avhandling från 2009 om upplopp och bråk i Stockholm 1719–1848. För en senare tid har Båstadskravallerna 1968 skildrats i den mer subjektiva boken *Fallet Båstad* (Lindblom 1968) medan almstriden i Kungsträdgården 1971 utförligt har beskrivits i Daniel Helldéns avhandling i statsvetenskap, *Demokratin utmanas. Almstriden och det politiska etablissemangen* (2005).

Internationellt är forskningsläget något annorlunda. Det finns en etablerad forskningsgenre kring upplopp och masshändelser. Här tas två exempel upp: sociologen Charles Tillys bok om kollektivt våld (2003) där han resonerar om de mekanismer och processer som ligger bakom olika slags våldsanvändning, samt en nyutkommen bok av John Owen, *Riots and Public Disorder: Law Enforcement, Policy and Civil Society* (2010), som behandlar nyckelfaktorer och orsaker till upplopp ur ett kriminologiskt perspektiv.

Förutom forskningsrapporter och litteratur finns det också en del utredningar och myndighetsskrifter som behandlar upplopp och kravaller. Göteborgskravallerna är den mest uppmärksammade händelsen därvidlag som ledde till en omfattande statlig utredning, Göteborgskommissionen. I övrigt kan rapporter från fängelseupplopp och SÄPO:s rapporter om brott mot rikets inre säkerhet nämnas i sammanhanget. Där återfinns brott av skilda slag som har det gemensamt att de bedöms ha motiverats av främlingsfientlighet – våldsbrott, olaga hot/ofredande, ärekränkning, hets mot folkgrupp, skadegörelse, klotter och olaga diskriminering. Flera av dessa brottstyper är dock inte relevanta i vårt fall.

Ett annat sätt att skaffa sig kunskap om våldsamma upplopp i Sverige, och särskilt förekomsten av dem, är att konsultera brottsstatistik och redogörelser av brottsutveckling. Den första frågan är hur statistiken ser ut för kategorierna upplopp och våldsamma upplopp. Det visar sig att det är svårt att på ett enkelt sätt ta fram statistik för dessa kategorier. Ett problem är att brottsrubriceringarna upplopp respektive våldsamt upplopp inte särredovisas i statistiken, förutom när det gäller antal dömda för dessa brott. Anledningen är att de finns upptagna i brottsbalkens 16:e kapitel om brott mot allmän ordning som består av 19 paragrafer, varav upplopp och våldsamt upplopp regleras i 2 och 3 §§. I 16:e kapitlet finns så disparata brottsrubriceringar som krigsmans myteri, förevisning av pornografisk film, djurplågeri eller anordnande av dobbleri. Det är alltså svårt att med statistik om anmälda brott med stöd av kapitel 16 dra några slutsatser om förekomsten av upplopp.

ÅR	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Våldsamt upplopp	61	28	14	6	13	4	36	55	24	11	12	17	14	5	47
Ohörsamhet mot ordningsmakten	35	18	2	9	10	24	10	5	14	1	4	0	1	4	19

Tabell 1. Antal personer lagförda för våldsamt upplopp och ohörsamhet mot ordningsmakten i Sverige 1994-2008. Källa: Kriminalstatistik (BRÅ)

När det gäller dömda för våldsamt upplopp (upplopp som inte bedöms som våldsamma förekommer inte i materialet, vilket kanske inte är så förvånande) och ohörsamhet mot ordningsmakten finns det statistik från 1994.

Svagheten i statistiken är att vissa större och uppmärksammade händelser ger upphov till ett stort antal domar. Det blir således inget bra mått på förekomsten av våldsamma upplopp. Det kan också finnas en förändrad benägenhet från polis att anmäla enligt brottsrubriceringen våldsamt upplopp samt en förändrad benägenhet att föra fallen vidare till domstolsprövning. Möjligen skulle det gå att på lokal nivå utarbeta en statistik med polisens anmälningssystem som grund. Det har emellertid ansetts att med råge spränga ramarna för vår studie.

Sammanfattningsvis är kunskaps- och forskningsläget relativt knapphändigt när det gäller kravaller eller upploppsliknande händelser. Särskilt dålig är kunskapen om frekvensen eller förekomsten av sådana händelser över tid. Så vitt vi kan överblicka från denna undersöknings perspektiv finns det varken sammanställningar eller statistik som på ett tydligt sätt kan påvisa någon kvantitativ förändring. Detta gäller i stort sett också när det kommer till mer kvalitativa bedömningar om trender och förändringar av själva händelserna, även om det i enskilda forskningsrapporter eller böcker finns sådana resonemang. Kort sagt vet vi inte så mycket utifrån tidigare forskning om kravaller och upplopp i allmänhet är vanligare idag än de var förr i tiden, eller om ens vissa typer av sådana händelser är vanligare idag.

Därför har vi valt en undersökningsmetod som gör det möjligt att få ett grepp om hur omfattningen ser ut över tiden i ett fyrtiofemårigt perspektiv samt att relatera olika slags upplopp eller upploppshändelser till varandra.

**Upplopp i
tidningsmaterial**

Upplopp i tidningsmaterial

För att komma till rätta med ovanstående brister utformades en studie i två steg. Utifrån tidningsmaterial gjordes först en sammanställning av upplopp av olika slag. Urvalskriteriet var att en grupp människor bryter mot lagen genom upplopp, ockupationer, blockering av vägbyggen (även om inget våld kommer till användning), angriper polis eller politiska motståndare, försöker ta lagen i egna händer eller på andra sätt förhindrar myndigheters arbete. Terroristdåd som flygkapningar, vare sig de är politiskt betingade eller inte, ligger utanför. Nämnas kan dock ockupationen av den västtyska ambassaden 1975 som ledde till att byggnaden sprängdes. Misshandel eller slagsmål ingår inte heller, såvida inte antalet inblandade gör att det liknar ett upplopp.

Syftet med den systematiska genomgången är främst att urskilja ett mönster, att ur denna mängd händelser få fram ett antal olika typer av upplopp som sedan i nästa steg kan analyseras. Således gör undersökningen inte anspråk på att presentera tillförlitliga resultat över antalet brott på området över tid.

Materialet för perioden 1965–1989 är Svenska Dagbladets årsbok *Anno*. För åren 1990–2010 används Mediarkivet, en gemensam artikelbas för ett stort antal svenska tidningar, både storstadspress och landsortstidningar. Att några säkra kvantifieringar inte kan bygga på sådant material är uppenbart. Årsboken *Anno* tar bara med händelser som anses ha tillräckligt stor betydelse. Nyhetsvärdering skiftar emellertid över tid, och dessutom mellan olika medier. Tidningens hållning i fråga om brottslighet och om samhällsfrågor i stort kan göra att upplopp och liknande händelser får ett större utrymme.

Den senare perioden bygger på Mediarkivets bredare bas. De ord som använts för fritextsökning i Mediarkivet, ”upplopp” och ”kravall”, täcker inte in alla tänkbara varianter inom undersökningsområdet. Däremot bör de ge en bred bild av de mest förekommande typfallen och de mest spektakulära händelserna. Åtminstone från 1995 och framåt finns en stor mängd tidningar med. Jämfört med *Anno*, som innehåller ett urval av Svenska

Dagbladets material, blir antalet händelser sannolikt fler, oavsett om en reell ökning ägt rum eller inte. Däremot kan man i någon mån se på utvecklingen *inom* respektive period, dvs *Anno* 1965–1989 och det mer omfattande materialet från Mediarkivet 1995–2010. Men också där återspeglas vilka frågor som vinner utrymme i det offentliga meningsutbytet. Så kan t.ex. debatter om kriminalpolitiken eller om spektakulära rymningar leda till att upplopp på fängelser ägnas större utrymme. Mindre sådana, som i ett annat debattklimat inte ens skulle ha nämnts, kan därför slås upp stort. Bråk av olika slag är numera standardinslag vid större fotbollsmatcher, liksom ofta även i ishockey. Där kan mediebevakningen bli mer rutinmässig. Om inte något exceptionellt inträffar kanske bråk och upploppsliknande intermezzon inte nämns alls.

Att bestämt slå fast huruvida upplopp av olika typ har ökat är således vanskligt. Däremot håller materialet för att identifiera de skilda former som förekommit under perioden. Det är också rimligt att tro att spektakulära händelser som bråk vid demonstrationer, hus- eller ambassadockupationer och liknande händelser bedöms som nyhetsstoff, såväl 1965 som 2010. Huruvida våldsamma händelser av denna typ förekommer på allt fler samhällsområden kan också materialet med rimlig säkerhet ge besked om. Även karaktären av de speciella fallen skapar underlag för vår sammanfattande analys av fenomenet.

Antalet fall som förtecknats är drygt 400. De första åren från 1965 rör det sig om 3-4 stycken per år. Sedan påträffas fler under några år framåt. De flesta av dem är tydligt vänsterinriktade med FNL-rörelsen och andra vänstergrupper inblandade. Resten av tiden fram till 1990 uppgår antalet åter till 3-4 per år. Med det bredare underlaget i Mediarkivet från 1995 och framåt redovisas 15-20 händelser per år. Många av dem inträffar i samband med idrottsevenemang, främst fotboll.

Typer av upplopp

Den kvalitativa studien utgår från sex typer av upplopp som grundmaterialet kan indelas i. Att det finns vissa överlappningar mellan dem är givet. En typ av händelse kan också övergå till, eller åtminstone innehålla element av, en annan. Aktörerna kan självfallet delta i olika typer av upplopp, t.ex. bråk vid fotbolls-

matcher eller i samband med politiska arrangemang. De sex kategorierna är:

1) Politiska upplopp

Bråk vid demonstrationer eller andra politiska möten, ofta attackeras också polis. Politiskt motiverade angrepp på till exempel organisationers lokaler eller blockering av vägbyggen. Ockupationer av hus eller ambassader. Gatufester mot kommersialism eller biltrafik som utvecklas till upplopp (Reclaim the Street).

2) Idrottshuliganism

Sammanstötningar mellan supportergrupper eller med polis som försöker skilja grupperna från varandra. Oftast gäller det fotbollsmatcher, men liknande bråk sker vid ishockeymatcher och vid något tillfälle även inom bandysporten.

3) Ungdomsbråk

Ockupationer eller bråk på skolor. Ungdomskravaller som modsbråken på Hötorget i på 1960-talet eller i Kungsträdgården på 1980-talet. Liknande händelser inträffar senare också i andra städer än Stockholm. De oroligheter som brutit ut i förorter till Stockholm eller Rosengård i Malmö under 2000-talet förs också hit, även om inte bara ungdomar deltar. Vad som betecknats som ungdomsbråk har ibland politiska inslag, men förs bara till den senare kategorin om sådana är dominerande.

4) Medborgarpolis

Flera exempel på att människor vill ta lagen i egna händer finns i materialet. Det kan röra sig om grannar eller andra boende som från samhället vill få bort någon familj som är kriminellt belastad eller socialt störande. Eller också yrkesgrupper som med våld försöker hindra att nya bestämmelser träder i kraft. Det kan finnas politiska inslag, åtminstone i vid mening, inom denna kategori men de särskiljs av att ideologi och politisk sammanhållning i vanlig mening saknas.

5) Fångupplopp

Typformen innehåller någon form av ockupation, våld eller vandalisering i konflikt med personal och/eller polis. Fredliga matstrejker hamnar sålunda utanför.

6) Fylleriupplopp

Alkohol eller droger av annat slag förekommer i många av de andra typfallen, inte minst idrottshuliganismen. Men det finns också händelser som utvecklas till upplopp främst för att alkohol finns med i bilden. Några börjar slåss i samband med någon fest eller festival och snart råder tumult med hundratals inblandade, varefter polis ingriper. Gränsdragningen mot såväl idrottsbråk som ungdomsbråk är flytande.

Likheter – skillnader

På grund av det tidigare beskrivna svaga forskningsläget på området är ambitionen att på en och samma gång diskutera såväl upplopp i politiska sammanhang som vid idrottsevenemang, liksom händelser av snarlik karaktär på andra samhällsområden. När kan de första exemplen på sådana händelser spåras? Vilka likheter och skillnader finns över tid? Hur kan detta sättas i samband med samhällsutvecklingen i stort?

Nedan analyseras de olika typfallen var för sig. Mest utrymme ägnas åt den politiska kategorin, som i sig kan delas in i olika underkategorier. Även idrottsbråk är vanliga och beskrivs också utförligt, liksom ungdomsbråk. De tre återstående kategorierna, medborgarpolis, fångupplopp och fylleriupplopp, behandlas mer kortfattat. Alla sex typer av upplopp diskuteras dock i den avslutande sammanfattande analysen.

1

1. Politiska upplopp

Att det politiska innehållet är framträdande i den här typen av upplopp är givet, men det kan också röra sig om etniska motsättningar med politisk koppling eller andra händelser med blandade motiv. Flera olika former av politiska upplopp i vid mening diskuteras nedan. Några knivskarpa skiljelinjer finns det inte alltid mellan dem. En vanlig form är demonstrationer som leder till bråk med motståndare eller polis, eller också till vandalisering. Ibland kan demonstrationer följas av andra aktioner som t.ex. husockupationer, blockering av vägbyggen eller myndigheter, men sådana kan också vara helt fristående. Ockupationer av ambassader är ett särfall. Sådana utförs oftast av exilgrupper som en reaktion på händelser i omvärlden. Etniska konflikter, antingen mellan svenskar och invandrare, eller mellan olika invandragrupper, tar sig ibland också politiska uttryck, inte minst när högerextremister är inblandade. Olika former av politiska upplopp dyker upp i materialet vid olika tillfällen och skiljer sig delvis också i fråga om frekvens, naturligtvis starkt påverkat av hur media under olika perioder har bedömt nyhetsvärdet av sådana händelser.

Några säkra beräkningar över hur vanliga dessa händelser är finns inte. Området inrymmer ett flertal olika brottstyper. Att utifrån ett oerhört omfattande brottsmaterial vaska fram de fall, dvs politiskt motiverade upplopp, som är av intresse har inte varit möjligt inom ramarna för föreliggande uppdrag. Med tanke på det omfattande källmaterialet och dess svårarbetade struktur skulle en sådan undersökning kräva ett eget forskningsprojekt.

Däremot finns forskning som behandlar politiskt våld i Sverige i allmänhet. Att även misshandel, hot eller inbrott med politiska förtecken tas upp i den forskningen förhindrar inte att resonemangen är värdefulla i sammanhanget. Anna-Lena Lodenius hävdar i boken *Gatans parlament* (2006) att det finns ett relativt omfattande politiskt våld i Sverige med inhemska förtecken, alltså varken förbundet med internationella händelser eller begränsat till invandragrupper. En stor del av det politiska våldet härrör från konflikter mellan höger- och vänsterextremister,

i en del sammanhang betecknande som vit makt-miljön respektive de autonoma. Ett evenemang av den ena riktningen leder ofta till att den andra försöker stoppa mötet eller demonstrationen. Bråk uppstår mellan grupperna och med polisen.

Brott med främlingsfientliga motiv ökade åren före millennieskiftet, men föll sedan till en något lägre nivå. Brott med vänsterorienterad motivbild ökade däremot 1997–2003 kraftigt. Då ska man hålla i minne att en stor del av dessa brott rör klotter, något som faller utanför vår undersökning. Brå konstaterar i en rapport 2009 att i förhållande till folkmängden är extremistmiljöerna i Sverige större än i Norge, men lika stora som i Danmark och Tyskland. I Sverige är dock våldet mellan miljöerna grövre (s 20). Upploppen och andra bråk har utan tvekan upplevts som problematiskt av myndigheterna. De har också lett fram till lagändringar, t.ex. i fråga om förbud mot maskering i vissa fall (SFS 2005:900).

Vietnamrörelsen – vänstervågen

Med år 1965 som startpunkt för undersökningen möter man omedelbart i materialet vänsterrörelsens tidigaste aktioner. Vid Hötorget i Stockholm greps två FNL-aktivister i juni 1965 med plakat och insamlingsbössor. De dömdes sedan för våldsamt motstånd. Både i samtid och än mer i efterhand har många hävdade att polisingripandet stred mot rätten till fri opinionsbildning. Någon våldsam aktion i linje med de senare händelser som här tas upp var det inte. Året efter demonstrerade 300 ungdomar vid USA:s ambassad, flaggor brändes och det uppstod handgemäng med polis. Ännu mer uppmärksamhet väckte en Vietnamdemonstration i Stockholm 20/12 1967. Ett hundratal poliser med hästar och hundar försökte upplösa demonstrationen med anledning av att några ska ha försökt att ta sig in på ambassaden. Åren efter utsattes USA:s ambassadör för ägg- och snöbollskastning, en metod som upprepades de följande åren, såväl i Stockholm som i Glanshammar och andra orter. Sydvietnams informationskontor förstördes strax före öppnandet i mars 1970. 200 demonstranter deltog, många med flaskor eller stenar. Även USA:s kulturcentrum vandaliserades någon månad senare.

Vietnamprotesterna har nära anknytning till andra antikapitalistiska aktioner under dessa år. 1968 försökte demonstranter tränga in på hotell Foresta på Lidingö där de tio rika länderna, ”Guld-

klubben”, möttes. Våldsamma sammandrabbningar med polis följde. Det finns också exempel på händelser med andra politiska förtecken, som när demonstranter krossade rutor på Sovjets ambassad 21/8 1969, ettårsdagen av Warszawapaktländernas inmarsch i Tjeckoslovakien.

Att det var vänsterrörelsens olika delar som stod för tidens flesta och mest uppmärksammade aktioner är ändå uppenbart. De mer kända exemplen från 1968, Båstadskravallerna och Kårhusockupationen, blev närmast ikoner i den egna historieskrivningen, även om den senare inte innehöll några direkta våldsinslag. Vänsterstudenter vid olika universitet, särskilt i Lund, ställdes mot polis i samband med universitetets 300-årsjubileum och andra tillfällen, t.ex. då man lyckades stoppa en konferens med deltagare från universitet och näringsliv. Även en diplomatisk konferens med företrädare för apartheidregimens Sydafrika stoppades. Ett annat tema för protester var värnpliktsfrågan. I Lund trängde sig värnpliktsvägrare in i en inskrivningslokal. Vid rättegången mot dem skedde också sammanstötningar med polisen. Allt under samma år, revoltåret 1968.

Husockupationer med politiska syften är en annan form av olaglig aktion. Den första ägde rum i Lund sommaren 1969 och följdes av massiva polisingripanden och rättegångar. Också i Umeå och Stockholm inträffade husockupationer. Den mest kända i Stockholm är dock ockupationen av Mullvaden 1978, vid en tid då Vietnamfrågan hade försvunnit och vänsterrörelserna av 1960-talssnitt försvagats. Fyra bostadshus ockuperades i protest mot rivningar. Aktionen fick stöd av kulturorganisationer som teatern Jordcirkus och miljögruppen Alternativ stad. Polisen stormade husen och bar ut ockupanterna. Liknande husockupationer har inträffat sedan dess, främst under 1980-talet, en del mer våldsamma som vid Kindstugatan i Stockholm 1988 då ungdomar kastade tegelsten mot polisen. Mycket uppmärksammat blev en husockupation i Linköping i mars 2000. Ett trettiotal ungdomar krävde ett Ungdomens hus i ett f.d. BB. Polisen stormade och grep ockupanterna. Tre dömdes till fängelse, övriga till samhällstjänst. En ”ockupationsfestival” i Lund 16-17 maj 2009 började som en fest men utvecklades till ett medvetet ockupationsförsök som möttes av kravallpolis. Aktioner utanför polishuset till stöd för de gripna avslutade oroligheterna.

Ambassader

Ambassadockupationer ingår som nämnts i de händelser vi studerat. De kan främst ses som en avspiegling av utvecklingen i andra länder och olika exilgruppers verksamhet. Men även svenska sympatisörer har till viss del deltagit. De två första exemplen rör Etiopien, vars ambassad ockuperades både 1969 och 1970. Vid det första tillfället lämnade ockupanterna byggnaden sedan polis anlant, vid det andra fördes de bort. Ett särpräglad exempel är när elva isländska studenter 1970 ockuperade landets ambassad i världsrevolutionens anda, uppenbarligen med inspiration från kulturrevolutionen i Kina. Som helhet var det ändå ambassader för länder i Mellanöstern som drabbades: Egypten 1971 och sedan Iran ett antal gånger från 1974 och fram till år 2009. Både protester mot shahens regim och senare den religiösa diktaturen i Iran har lett till ockupationer och andra protester. Särskilt allvarligt var en attack från motståndsrörelsen Folkets Mujahedin 1992 då stenar och brandbomber kastades in genom fönstren.

Våldet kommer vid något fall också från det andra hållet, som när irakisk ambassadpersonal 1991 öppnade automateld mot demonstranter som försökt storma byggnaden. Även nazistiska grupper har någon gång agerat i händelser av detta slag. I april 1984 trängde ett tiotal skinheads in på Sovjets ambassadområde och krävde frigivning av nazistledaren från Hitlers tid, Rudolf Hess, som avtjänade sitt livstidsstraff i Berlin, övervakad av de länder som ockuperat Tyskland under andra världskrigets slutskede. Flera av skinheadsens dömdes till fängelse. Demonstrationer utanför ambassader som utvecklats fredligt har givetvis också förekommit under perioden. De våldsamma exemplen i materialet uppgår till ett dussin 1965–2010.

Händelser utomlands kan också orsaka bråk mellan olika invandrargrupper i Sverige, med såväl politiska som etniska spänningar som grund. Sammandrabbningar mellan anhängare och motståndare till den fundamentalistiska regimen i Iran har förekommit vid flera tillfällen. Likaså slagsmål mellan grupper från det f.d. Jugoslavien och mellan anhängare av terrorgruppen PKK och andra kurdiska eller turkiska rörelser.

Miljö och fred som upploppsmotiv

Almstriden i Stockholm 1971 har en lite speciell karaktär. Även om den riktades mot etablissemang och stadens politiska ledning i allmänhet var miljöinriktningen dominerande. I sakfrågan – att rädda almarna i Kungsträdgården – fanns också ett bredare stöd än för de aktioner som nämnts ovan. Striden fick dessutom mer långsiktig betydelse. Politikerna tog ett starkare grepp om förvaltningen och de tekniska tjänstemännens makt bröts, vad som kallats stadsbyggnadsmaffian försvagades. När vänsterns frågor som Vietnamkriget, försvunnit och de olika vänsterextrema grupperna försvagats kom miljön mer i centrum, visserligen utifrån ett vänsterperspektiv men tydligare inriktat på sakfrågor. Tvåhundra demonstranter förhindrade t.ex. 1973 trädfällning i Fällan, söder om Stockholm, inför ett motorvägsbygge till Nynäshamn. Tre år senare ockuperades Kungstorget i Göteborg som protest mot ett garagebygge. Sådana aktioner inträffade mer sällan mot 1970-talets slut, men från 1980-talet orsakade kärnkraftsfrågan nya fall, som när demonstranter 1983 försökte hindra lastning av utbränt kärnbränsle på atomsopfartyget Sigyn. Vägbyggen fortsatte dock att vara kontroversiella. Ett hundratal aktivister blockerade 1987 ett motorvägsbygge mellan Uddevalla och Stenungsund. Polisen lyfte bort aktivisterna. År 1989 upprepades händelserna.

Fredsfrågan och protesterna mot Natos beslut om utplacering av medeldistansrobotar i Västeuropa ledde också till aktioner. I oktober 1983 greps 224 personer för ohörsamhet mot ordningsmakten när de blockerat flera västambassader i Stockholm. Fredsaktivister tog sig året efter in på vapentillverkaren Bofors fabriksområde i Karlskoga.

Tidens vänstervindar och ifrågasättande av auktoriteter gjorde att aktioner, såväl fredliga som våldsamma, skedde på en rad områden i samhället. Att vänstervindarna mojnät förhindrade inte att missnöje även i fortsättningen kunde ta sig våldsamma uttryck, t.ex. i skolor. I vilken grad sådana händelser var politiskt betingade kan ibland vara svårt att avgöra. Det första exemplet är från 1971 då 500 skolungdomar i Visby ockuperade en rivningstomt i protest mot rivningen av köpmansgårdar. Flera av dem åtalades. Det rörde sig dock om en isolerad händelse. Först på 1990-talet började skolor eller skolelever bli mer vanliga arenor/

aktörer. I mars 1993 krossade ett femtiotal skolelever skyltfönster och attackerade polis i Malmö som avslutning på en större demonstration mot den borgerliga regeringens skolpolitik. Två år senare övergick en sittstrejk i en skola i Halmstad till upplopp. Även här stod regeringens politik i centrum för missnöjet. Två hundra högstadiel elever stormade 1997 kommunkontoret i Vindeln, i protest mot indragning av det fria mellanmålet. Ett omfattande bråk på ett gymnasium i Göteborg 2002 föranledde ett massivt polisingripande, men det är osäkert om några politiska drivkrafter fanns. En annan skola i samma stad drabbades 2004 av ett bråk med ett sextiotal elever inblandade. Orsaken till bråket sägs vara en provokation, en elev som fimpade på Koranen. Flera exempel på våldsamma upplopp på skolor, där motiven inte tycks vara politiska, finns från de följande åren. De politiska inslagen i de olika skolupploppen har varierat, men att skolorna numera är en arena för protester som övergår i upplopp, är uppenbart.

Extremhöger mot extremvänster

År 1985 nämns för första gången i materialet den form av politiska upplopp som så småningom har blivit den dominerande, konfrontationer mellan nazister och antirasistiska vänstergrupper (Vit makt-miljön och de autonoma som de kallats i forskningen). Inom den förra miljön rör det sig om grupper som National-socialistisk Front, Nationaldemokraterna och Sverigedemokraterna (de senare attackeras dock mer än attackerar själva). På vänstersidan finns främst den våldsinriktade organisationen AFA, Antifascistisk aktion, som drar till sig anarkister, syndikalister och andra vänsteraktivister. Också djurrättsaktivister och antiglobaliseringsaktivister kan räknas hit.

Ett nazistmöte i Helsingborg som fått tillstånd angreps 31/8 1985 av ca 1000 motståndare. Motdemonstranterna angrep också polisen som skyddade mötet. Med varierande intensitet har liknande bråk inträffat under de 25 år som gått sedan dess. Om någon av extremmiljöerna anordnar ett möte eller demonstration mobiliserar den andra sidan sina styrkor för att störa eller stoppa mötet, varvid också polisen angrips. Upploppen är ofta mycket omfattande med brandbomber, rökfacklor, järnrör, flaskor, stenar och knivar i vapenarsenalen. Under 1990-talet var

det Karl XII:s dödsdag 30 november som särskilt har mobiliserat extremisterna. För Stockholmsområdet blev senare den s.k. Salemdagen, 6/12, en stridsdag då nazister marscherar i förorten Salem för att hedra en yngre skinnskalle som misshandlades till döds av en invandrare. Samtidigt har vänstergrupper försökt att stoppa deras marsch. Konfrontationer mellan de olika lägren och med polisen är emellertid inget Stockholmsfenomen. På en rad orter har liknande händelser inträffat. Oftast är det de autonoma som – med hjälp av sin större numerär – attackerar skinnskallars och nazisters evenemang. De senare kan dock angripa mindre grupper av invandrare, t.ex. i Limhamn 2000. Även attacker mot Prideparaden i Stockholm har förekommit, mest allvarligt 2003 då en av arrangörerna misshandlades svårt. Brott mot homosexuella ökade starkt de första åren av det nya seklet, konstaterade Säpo i en rapport samma år. Också skolor kan dras in i konflikten extremhöger-extremvänster, som när 400 gymnasieelever 1997 demonstrerade under parollen ”Krossa rasismen” mot ett fyrtiotal skinnskallar vid Åsö gymnasium i Stockholm.

Det finns också exempel på att den ena sidan på egen hand orsakat upplopp, vare sig det gäller berusade skinheads som löper amok (Uddevalla 1995, Ludvika 1998, Örebro 2001) eller anarkister som stormar klädbutiken Hennes & Mauritz (Stockholm 1996). I den senare typen av aktioner finns en idémässig koppling till punkrörelsen, med anor från 1970-talet, med dess avvisande av samhällets normer och principiella utanförskap.

Även om konfrontationerna mellan dessa miljöer dominerar bland de politiska upploppen finns andra former. Djurrättsrörelsen har gjort sig känd för illegala aktioner, inte bara angrepp på forskningslaboratorier eller minkfarmar utan också demonstrationer av liknande art som de ovan. Det första exemplet som nämns i materialet är en pälsdjursdemonstration i Skara 1997 där demonstranter med masker kastade sten på polisen och det hotell där pälsdjursuppfödare hade möte. Pälsaffärer har också attackerats, en del systematiskt under längre tid så de har tvingats stänga. Djurrättsrörelsen tycks dock ha nått sitt klimax kring tusenårsskiftet. Det framkommer också i de undersökningar över politiskt våld i allmänhet som angavs tidigare.

”Reclaim the streets”, en protestform med inspiration från Storbritannien, nämns första gången i september 1999 då 150 personer tog över gator i Stockholm, eldade upp bildäck och kastade sten mot polisen. Den första s.k. gatufesten har följts av andra under åren. Missnöjet riktas mot bilsamhället och den kapitalistiska ordningen i allmänhet. Till skillnad från i Storbritannien har nästan alla aktioner av den typen följts av vandalisering och upplopp. Liknande händelser har ägt rum i Göteborg 2003 och i Linköping 2004.

Övriga protester

Från 1970- och 1980-talen bör man också nämna några fall av ockupationer eller liknande som fått ett bredare stöd. 1972 ockuperade föräldrar en skola i Markitta som var nedläggningshotad. Inget våld eller vandalisering förekom och ockupanterna vann en delseger. Sömmerskeockupationen av Eisers fabrik i Sollefteå 1981 möttes av ett omfattande stöd. Kvinnorna krävde att produktionen skulle fortsätta. Efter ett drygt halvår löstes konflikten. Sömmerskorna fick hyra lokalerna billigt och startade ett kooperativt företag. En viss sympati fick också den familj som i fyra år ockuperat ett obebott skogstorp i Ramsle för att bedriva ett självhushåll. De vräktes av en styrka med 130 poliser, kronofogde och brandmän vintern 1980.

Mindre sympati vann de 14 ungdomar som 1994 ockuperade ett nedlagt mejeri i Västerås som utropades till en EU-fri zon. Stenar och egentillverkade brandbomber kastades mot polisen. År 1997 protesterade taxiåkare vid Centralstationen i Stockholm mot att de tre ledande bolagen fått en gräddfil närmast stationen. Sju greps, en av dem för våld mot tjänsteman då han kört på två poliser. När den kontroversiella fotoutställningen *Ecce Homo* invigdes i Norrköping 1999 blev det kalabalik. Fem hundra demonstranter från den syriansk-ortodoxa församlingen ändrade väg och nådde museet där de attackerades av ett hundratal ungdomar som försvarade utställningen.

De protester av mer entydigt politisk karaktär vid sidan om konfrontationerna nazism-autonoma som orsakat upplopp de senaste decennierna rör främst EU och globaliseringen, där de omfattande protesterna och våldet vid EU-mötet i Göteborg 2001

är välbekanta. Lodenius pekar på att Göteborgshändelserna ledde till ökad kritik mot vänstergrupperna. Våldet därifrån hade i stor grad nedtonats i tidigare debatt. Det mesta ljuset föll på rasister och andra högerextrema.

Annars är det Mellanösternfrågan som har vållat mest bråk, i huvudsak genom protester vid och attacker mot Israels ambasad eller israeliska evenemang. I mars 2004 angrep maskerade ungdomar med järnrör och slangbellor en Israelfestival i centrala Stockholm. 88 personer greps, misstänkta för våldsamt upplopp. Vänsterdemonstranter har också angripit judiska grupper vid minneshögtider för Kristallnatten, 9 november 1938 då nazisterna i Tyskland angrep den judiska befolkningen. I samband med protesterna mot tennismatchen mellan Sverige och Israel 2009 utbröt våldsamma kravaller i Malmö.

Mönster

Vilka övergripande mönster går då att urskilja i materialet? Början till denna typ av våldsamma politiska protester kan spåras till 1960-talet med den nya vänsterrörelse som då uppstod. Lika mycket betydde säkerligen ungdomsrevoltens och ungdomskulturens mer allmänna ifrågasättande av traditionella strukturer och normer, av föräldrageneration såväl som av samhällets myndigheter och andra hierarkier. När så småningom andra politiska frågor dök upp fick också de sin dos av mer våldsamma händelser. Tydligast syns det på miljöområdet – kärnkraft, vägbyggen, rivningar – och de högerextrema grupper som från 1980-talet sökte konfrontation med såväl vänstergrupper som invandrare. Förutom delar av djurrättsrörelsen syftade dock inte de aktivistiska delarna av miljörörelsen till att skada människor eller angripa polis. Syftet var att stoppa verksamhet de upplevde som hot mot mänsklighet eller natur.

Även om 1960-talsvänstern tynade bort från 1970-talets mitt uppkom nya riktningar. Om det tidigare i huvudsak rört sig om disciplinerade marxist-leninister stod nu anarkister och unga syndikalister i ledningen. Deras benägenhet till våldsamma aktioner har varit betydligt större än den tidigare generationens "1968-or".

Att konflikter runt om i världen har nått in i den svenska vardagen på ett helt annat sätt än vid början av 1960-talet, där ändå

Vietnamkriget började uppmärksammas, är uppenbart. Även om detta har satt spår på vårt undersökningsområde gäller det bara en mindre del. Hotfulla aktioner vid ambassader har förekommit, men inte i särskilt stor utsträckning. Våldsamheter mellan olika politiska läger, t.e.x oppositionella eller regimanhängare från Iran, förekommer också. Sammantaget är det som redan påpekats andra konflikter som står för huvudparten av händelserna i materialet.

Som nämndes i inledningen till studien är det svårt att finna några pålitliga kvantitativa uppgifter om vad som här kallats politiska upplopp. Att sådana förekommer oftare i källmaterialet allt eftersom är uppenbart, särskilt de förutsägbara bråken mellan extremistmiljöerna. Man får också lätt det intrycket utifrån tidningsrapporteringen att våldet har blivit råare.

Viktigaste resultat är emellertid att fenomenet expanderat genom att förekomma på allt fler olika områden. Politiska vänsterprotester och demonstrationer som urartade i våld, eller kanske mer vanligt innehöll ett element av mer begränsat våld som ägg- eller snöbollskastning, kom snart att följas av husockupationer, ockupationer eller förhindrande av trädfällningar eller vägbyggen, skolstrejker eller demonstrationer på skolor som slutar i upplopp, angrepp eller intrång på vapenfabriker, minkfarmar eller forskningslaboratorier, uppträden vid kulturellt kontroversiella evenemang eller vid konflikter på arbetsplatser. Fenomenet ska inte överdrivas, men inom flera politik- och samhällsområden finns det exempel på att metoderna har kommit till användning. I någon mån har de därför inlemmats i den svenska politiska kulturen.

2

2. Idrottshuliganism

En typ av företeelse som blivit den vanligaste orsaken till våldssamma upplopp i Sverige är bråk och våld i samband med idrottsevenemang, särskilt fotboll. Forskaren Anders Green som undersökt utvecklingen av den s.k. fotbollshuliganismen menar att Stockholm är att betrakta som huliganismens skandinaviska huvudstad (Green 2009). Huliganism i betydelsen våld utfört av idrottspublik, finns belagt i Sverige sedan 1910-talet, och har framför allt anknytning till elitklubbarna i herrfotboll, och i något mindre omfattning i ishockey eller bandy (Andersson och Radmann 1998). En allmän bedömning är att huliganismen i nutida mening kom till de nordiska länderna i olika faser, till Sverige på 1980-talet, till Danmark på 1990-talet och till Norge på 2000-talet. Ett starkt inflytande hade tv-programmet Tipsextra som visade liga- och cupmatcher från England. Det var inte bara de engelska fotbollsspelarna och lagen som blev förebilder, utan också läktar- och supporterkulturen som importerades där 1970- och 1980-talen ofta nämns som de värsta decennierna i den engelska huliganismens utveckling. Kulmen kan sägas vara tragedin på Heyselstadion 1985 då läktarna rasade till följd av att supportrarna från Liverpool och Juventus drabbade samman före europacupfinalen. I kaoset omkom 39 människor och 400 skadades, de flesta italienare.

Den svenska utvecklingen kan grovt beskrivas som att det under 1980-talet handlade om bråk på läktarna under matcherna, men att bråken i allt större utsträckning tagit steget ut utanför arenorna. Under slutet av 1990-talet kom en ny fas i utvecklingen med de s.k. firmorna som träffas i sina klubbers namn och slåss utan koppling till själva matcherna. Men detta sker parallellt med att de andra formerna finns kvar.

Även om de flesta uploppen och den största uppmärksamheten har gällt fotboll så finns problemet också inom andra idrotter som ishockey och bandy. Särskilt förekommer bråk i samband med elitserieishockey, delvis rör det sig då om samma klubbar – och samma supportergräng – som inom fotbollen. En annan typ

av idrottskravaller är de som förekommit i samband med Davis cup-matcher i tennis. En välkänd sådan är Båstadskravallerna 1968 där demonstranter och polis drabbade samman i en protest mot att en match mot den dåvarande rasistregimen i Rhodesia. Upploppen resulterade i att matchen ställdes in. Den spelades dock senare på hemlig ort. Några år senare förekom omfattande protester mot en match i Båstad mot Chile, där militären tagit makten 1973. Våld förekom dock inte vid dessa protester. Så sent som 2009 blev Davis-cupmatchen mellan Sverige och Israel föremål för protester och demonstrationer. Matchen spelades i Malmö inför tomma läktare och ett bråk inträffade när ett hundratal demonstranter bröt sig ut ur den fredliga demonstration med 6000 deltagare som hade anordnats. Men tennishändelserna är kopplade till politiska manifestationer, och inte till upplopp som har sitt ursprung i supporterkultur eller huliganism. Frågorna som ställs i detta avsnitt riktar sig mer mot det senare, och särskilt de upplopp som är fotbollsrelaterade. Vad är det som leder till de våldsamma upploppen vid fotbollsmatcherna och vilka är det som är inblandade? Och ur denna rapports perspektiv: i vilken utsträckning riktar sig upploppen mot samhällets företrädare?

Tre händelser beskrivs nedan. De kan sägas representera olika typfall av fotbollshuliganism som samtidigt ger ett tidsmässigt perspektiv: 1) Ett av de första upploppen var när supportrar till IFK Göteborg 1970 försökte stoppa en pågående match mot Örebro SK. 2) Ett fotbollsderby i Stockholm 2000 som urartade i upplopp mellan supportrar och polis. 3) Den dödsmisshandling som inträffade i samband med en uppgörelse mellan fotbollsfirmorna Wisemen (IFK Göteborg) och Firman boys (AIK) 2002.

Göteborgare försöker stoppa en match

Hösten 1970 kom den moderna fotbollshuliganismen till Sverige då anhängare till IFK Göteborg stormade planen i en bortamatch mot Örebro. Det var första gången sedan början av 1900-talet som ett så stort bråk uppstod, och händelsen fick genom TV en stor nationell spridning. Bakgrunden var att Göteborgslaget var tvunget att vinna den sista matchen mot Örebro på deras hemma-plan Eyravallen, för att inte åka ur allsvenskan. Efter tjugo minuter av andra halvleken gjorde Örebros Jan Mossberg 1-0 och IFK

var således på väg ned i division II, den dåvarande andraligan. Oroligheterna började med att en Örebrospelare fick en ölburk i huvudet och folk började springa in på planen i syfte att stoppa matchen. Spelet avbröts, polis tillkallades och IFK åkte sedermera ur den högsta serien. Nedan återges Radiosportens referat från händelsen den 25/10 1970:

Reporter: Här i Örebro är det full kaos. Spelet har inte pågått de sista 7-8 minuterna. Spelarna har lämnat planen och domarna gjort det också. Nu undrar alla hur det ska bli om matchen kanske är avbruten. Vi får väl avvakta besked. Det är alltså publiken på den södra långsidan som sprang in på plan helt enkelt. De vägrade att lämna banan trots att det var 15-20 poliser och lika många vakter. Och de bara sprang omkring och oroade funktionärer och oroade spelare. Just nu är det väl en 500 personer ute på planen. Spelarna har lämnat banan och är inne i omklädningsrummet. Vi får avvakta här hur det ska bli. Det är möjligt att matchen är avbruten. Det återstår 8-9 minuter för att nå full tid. Örebro har alltså haft ledningen här med 1-0. Vi återkommer senare till besked.

Programledaren: Någonting mycket märkligt händer i Örebro –
Gunnar Åslund

Reporter (Gunnar Åslund): Det märkliga har inträffat att den publik som man försökt att mota bort genom att polisen och funktionärer bildade en kedja strömmade de bara till och sprang förbi kedjan. Nu sitter ett par hundra personer mitt på planen. De sitter ned. Polisen har hotat att ta hit hundar. Än så länge har vi inte sett några. Det är tänkbart att den faktorn kan rensa som för närvarande ser ut som ett slagfält i miniatyr. Domaren och spelarna har gått in till omklädningsrummen. Allt är kaos just nu på Eyravallen där alltså Örebro ledde med 1-0 när det återstod ungefär 8-9 minuter att spela innan den här obehagliga företeelsen inträffade.

Programledaren: Till det otrevliga Örebro och Nils Edman

Reportern (Nils Edman): Här återstår det alltså 8 minuter att spela och publiken är fortfarande kvar på banan. Här har det kommit polisförstärkning. En del av ungdomarna gick ned till ett av målen

och försökte riva omkull det faktiskt, men nu är polisen där och förhindrar det. Matchen ska alltså fortsätta och det är 8 minuter kvar. Nu gör man ytterligare ett försök att rensa banan och det är tydligt i alla fall att matchen så småningom ska komma igång. Vi återkommer senare till Örebro.

Det förekommer inget egentligt våld förutom den ölburk som kastades mot Örebrospelaren. I en intervju säger målgöraren Mossberg att han inte upplevde situationen som hotfull för egen del. "Våldet" riktar sig mot målburen och en allmän ohörsamhet mot ordningsmakten. Radiosportens utsände reporter rapporterar att supportrarna vägrar lämna banan *trots* att det fanns både vakter och poliser där. Händelsen beskrivs som "märklig" och "otrevlig". Det hela präglas av en viss naivitet. Först när hundpatruller kommer till undsättning lyckas man få bort folk från planen och matchen kan spelas färdigt.

Derbymatch Hammarby – AIK 2000

Den första tidens huliganism handlade om läktarbråk och upplopp på själva matcherna ungefär som händelsen 1970. Under den andra fasen har bråken börjat flytta ut från matcharenorna till områden omkring dem. De utspelas såväl före som efter matchen. Därigenom blev det också tydligt att det inte bara var motståndarsupportrarna som var måltavla för upploppen, utan i lika stor utsträckning polisen som laddade upp inför de s.k. högriskmatcherna. Polisstyrkans storlek beskylldes av supportrarna för att i sig provocera fram bråk och upplopp, och det närmast förväntades att bråk och upplopp skulle inträffa. Särskilt kring millennieskiftet tycktes det vara en regel att det utbröt upplopp i samband med högriskmatcherna och särskilt Stockholmsderbyn eller möten mellan storstadsklubbarna. Ett exempel är derbymatchen mellan Hammarby och AIK i september 2000. Bråket följer samma mönster som ett antal sådana matcher både före och efter.

Strax före och efter matchen uppstod bråk på olika platser i Stockholm. Supportrar från båda lagen var före matchen inblandade i ett större bråk på Fridhemsplans tunnelbanestation. Flaskor, rör och andra tillhyggen användes i bråket som slutade med att en person skadades och fem personer greps för misshandel.

Direkt efter matchen utbröt tumult vid södra läktaren. Sex personer greps, varav en misstänkt för våldsamt upplopp. Det blev även bråk när AIK-anhängare gick till angrepp mot polisen i den tunnel som leder till tunnelbanestationen vid Råsunda. Allmänt slagsmål bröt också ut vid midnatt på Medborgarplatsen på Söder där supportrar från båda lagen stötte ihop. Totalt greps 17 ungdomar från de båda supportergrupperna varav en misstänktes för våldsamt upplopp. Enligt en talesman från polisen var det ännu ovanligt att det blev bråk före en match. Polisen lyckades förhindra direkta större sammandrabbningar mellan supportrarna då man släppte ut dem i olika omgångar från arenan under stark bevakning. Själva fotbollsmatchen slutade med en övertygande 2-0-seger för AIK, den femte raka derbyvinsten mot Hammarby inför 34 000 åskådare.

Firmorna och dödsmisshandeln 2002

En tredje fas i huliganismen är bildandet av de s.k. firmorna. Dessa kan beskrivas som den hårda kärnan bland fotbollssupportrarna och består oftast av ett tjugotal sammansvetsade kompisar. Ofta är de lite äldre än de som bråkar vid matcherna och med polisen. Firmorna stämmer träff långt från arenorna och slåss mot varandra för "nöjes" skull. Fenomenet förekommer i första hand i storstäderna och är koncentrerat till lagen från Stockholm, Göteborg och Skåne. Firmagrupperingarna har inget som helst officiellt stöd av vare sig moderföreningen eller supporterklubbarna.

Via sms gör de upp om möten med de andra lagens gäng. Mötesplatsen bestäms i sista minuten för att undvika polisen och förläggs ofta långt från arenorna. Det finns vissa hederskodex inom firmorna, till exempel att inte oskyldiga ska drabbas. En annan hederskodex är att inte under några omständigheter lämna ut uppgifter som kan hjälpa polisen. Inom firmakulturen har det också utvecklats särskilda klädkoder efter engelsk förebild. Medlemmarna är aldrig klädda i klubbens färger, utan bär ofta dyra märkeskläder från t.ex. Lacoste, Burberry eller Stone Island. Därför kallas de "casuals" till skillnad från de "julgranar" som bär klubbens tröjor och halsdukar. De mest kända firmorna är Firman Boys (AIK), Wisemen (IFK Göteborg) Djurgårns´ Fina Grabbar, DFG, och Kamratgänget Bajen, KGB (Hammarby). Den

händelse som satte firmafenomenet i blickpunkten för en bredare allmänhet var när en 26-årig supporter till IFK Göteborg, Tony Deogan, misshandlades svårt under en förutbestämd uppgörelse i Högalidsparken i Stockholm, och senare avled. Händelsen betraktas allmänt som det svenska fotbollsvåldets första dödsfall, och fortfarande åtta år senare har ingen dömts för brottet och de inblandade tiger fortfarande. Dödsfallet var kulmen på ett antal uppmärksammade bråk mellan supportergrupperna som trappats upp under 1990-talet och särskilt tiden kring millenieskiftet. Uppgörelsen i Högalidsparken skedde visserligen på matchdagen då AIK skulle möta IFK Göteborg, men flera andra genomförda och planerade sådana har inte haft någon direkt koppling till aktuella matcher.

Utvecklingen mot firmafenomenet beskrivs ibland som en konsekvens av ett lyckat arbete mot fotbollshuliganism som "tvingar" supporterarna att hålla sig lugna på matcher. I dag kontrollerar man läktarvåldet med hjälp av ordningsvakter och videoövervakning. Supportervärdar och supporterpoliser arbetar mot våld inom klackarna. Våldet har flyttat ut från arenorna och gått under jorden, även om flaskor fortfarande kastas och till och med motståndarlagets spelarbuss kan attackeras som vid matchen mellan AIK och bulgariska Levski Sofia 2010.

Den "lyckade" konsekvensen skulle ändå vara att huliganerna istället organiserar sig i det fördolda i maffialiknande grupper. Liknelsen med maffiakulturen är slående. En liten grupp mäktiga "familje-medlemmar" styr fotbollsbråken och arrangerar uppgörelser med andra konkurrerande grupper. De hotar och trakasserar spelare, tränare och styrelsemedlemmar som inte agerar så som de anser vara rätt, och är inte främmande för att realisera hoten i konkreta former. Även om det är en förhållandevis liten andel av fotbollssupporterarna det handlar om, så har de stor inverkan på fotbolls- och supporterkulturen, och framför allt att fotboll, våld och våldsamma upplopp intimt hör ihop. Så frågan är om det är en lyckad utveckling.

Inom den engelska fotbollshuliganismen hade till en början politiska grupper stor inverkan. Nationalistiska och högerextrema National Front sågs t.ex. ha varit med om att starta bråken på Heyselstadion. I Sverige har politiska grupper inte haft samma

inflytande, även om det fanns ett antal personer som rörde sig mellan skinnskallekulturen och fotbollshuliganismen.

Allt vanligare tycks det vara att upploppen inte bara riktar sig mot motståndarlagets supportrar, utan också mot poliser och samhället i stort. Gränsen blir här ibland suddig mellan andra typer av samhällsriktade upplopp som inte har fotboll som startpunkt. Vilka är det som bråkar och stör? Den lilla gruppen som tillhör firmorna beskrivs som en hängiven skara fotbollssupportrar som har våld som hobby. De är ofta lite äldre, kan ofta ha en ordnad social situation, men håller sig i bakgrunden vid de bråk och upplopp som inträffar vid matcherna. Den grupp som bråkar med polisen är istället ofta yngre och mer benägna att bråka i största allmänhet. Har fotbollsbråk och upplopp i samband med matcher blivit vanligare? Ska man tro media och den bild som förmedlas där har det definitivt ökat sedan 1970-talet. Men det är väl så att det snarare ändrat karaktär samtidigt som medierna oftare skriver om sådana händelser. I och med att förväntningarna om upploppen finns laddar såväl fotbollssupportrar som polis och journalister upp inför ”högriskmatcherna”, och det blir ett slags förväntningens dramaturgi. Det är som om det blivit normalt – det som är normen.

Läser man tidningsartiklar om fotbollsbråk och upplopp den senaste femtonårsperioden är de förvillande lika varandra. Själva grogrunden för att det ska inträffa upplopp är ansamlingen av ungdomar, företrädesvis unga män som ger uttryck för starka känslor. Givetvis spelar alkoholkonsumtionen in, vilket förstärker aggressiva beteenden och ”triggar” gruppen till aktion. När det gäller fotbollshuliganism och händelser i samband med idrotts-evenemang är de i första hand storstadsfenomen.

3

3. Ungdomsbråk eller förortsupplopp

Under senare år har ett antal uppmärksammade ungdomsbråk och upplopp inträffat. De har ägt rum i förorter och miljonprogramsområden i storstäder. Några stadsdelsnamn som återkommit i mediernas rapporteringar är Rosengård i Malmö, Ronna i Södertälje, Hjällbo i Göteborg och Gottsunda i Uppsala. Upploppen har till synes verkat slumpmässiga eller har utlösts av närmast triviala händelser som sedan urartat till stenkastning mot samhällets företrädare, bilar som sticks i brand, räddningstjänst som hindras eller regelrätta fritagningsförsök av gripna kamrater. Är detta något nytt? Vilka är det som ligger bakom bråken? Hur kommer det sig att så många händelser av samma karaktär inträffar inom en så kort tidsperiod?

Det finns dock exempel på att ungdomsbråk förekommit i olika former tidigare, något som också bekräftas av vår undersökning utifrån tidningsartiklarna. Fenomenet som sådant då ungdomar samlas i grupper och brukar våld eller ägnar sig åt skadegörelse är ett återkommande problem åtminstone sedan efter andra världskriget. En orsak var den kraftigt ökade ungdomsbrottligheten. Ungdomskravaller var heller inte isolerat till Sverige utan förekom på olika håll i Västeuropa (Nilsson 2006).

Kända är de s.k. Berzelii-kravallerna i Stockholm 1951 då ungdomar samlades i parken efter att ha varit ute och roat sig. Kravallerna växte gradvis i styrka under ett antal kvällar efter att polisen gripit misstänkta brottslingar den 20 juli. När anhängare till dessa senare samma vecka kom till parken sände polisen en större styrka som röjde upp i området. Ytterligare ett par stökiga nätter följde, med gradvis fler och fler deltagare, samt en motsvarande upptrappning från polisens sida och medias uppmärksamhet. Kulmen kom den 26 augusti med polis från fem städer inkallade och dessutom militärpolis som ställdes mot ca 3 000 civila. Då händelserna senare analyserades kom man till slutsatsen att kravallerna orsakats av flera anledningar, bl.a. en rådande polisstrejk med avsevärt minskad bemanning som följd, men också bristen på sysselsättning för sommarlediga ungdomar.

En uppmärksammas händelse är de s.k. modskravallerna i augusti 1965 på Hötorget i Stockholm. Dagen för kravallerna samlades flera hundra mods på Hötorget för att umgås. De flesta hade tagit tunnelbanan bort från förorten och ungdomsgården till centrum. Polisen uppfattade situationen som störande av allmän ordning och konstaplar skickades ut för att upplösa folksamlingen. Modsen vägrade flytta på sig och omfattande kravaller utbröt. Flera skyltfönster krossades och bränder anlades på gatan.

Båda dessa händelser blev föremål för omfattande mediedebatt och stort utredningsintresse. Strax efter händelsen 1965 ordnades ett möte mellan polis, stadens skoldirektion och barnvårdsnämnden. Även en stor utredning tillsattes där det konstaterades att 665 ungdomar greps. Av dessa utredde man 470, varav 67 flickor. Det visade sig att de flesta kom från sämre sociala förhållanden och att alkohol inte hade någon större inverkan. De kallades mods i tidningarna men ungdomarna själva beskrev sig inte på detta sätt. Historikern Roddy Nilsson, som studerat Berzelii- och modskravallerna, menar att förklaringsmodellerna varför upploppen kom till stånd skilde sig mellan 1950-tal och 1960-tal. På 1950-talet tillämpades Le Bons teori om massans psykologi, medan förklaringen till modskravallerna växlat spår till sociologen Neil Smelters modell om kollektivt beteende. Även synen på polisen skilde sig åt. Vid den första händelsen var medierna entydigt på ordningsmaktens sida. På 1960-talet däremot kunde medierna kritisera även polisen och deras metoder. Varför skedde då modskravallerna? I utredningen som Stockholm stad genomförde hävdades att det var en kombination av ungdomarnas rotlöshet, brist på uppfostran, trångboddhet, brist på sysselsättning och sociala orättvisor.

Under 1960 och 1970-talen återkommer rapporter om s.k. raggarråk i medierna. "Bilburen ungdom" som genom sitt normlösa beteende stör och bråkar, och där ofta alkoholkonsumtion fanns med i bilden. Raggarråken fick ett slags kulmen i det omtalade bråket i Södertälje mellan raggare och invandrare 1977. En annan typ av ungdomsbråk förekom under 1980-talet då Stockholms förortsungdomar samlades i Kungsträdgården i centrala Stockholm och där det uppstod bråk mellan olika grupper. En av de ungdomar som pekades ut som en av de värsta bråkstakarna "Kungen av Kungsan" var Paolo Roberto, idag är mer känd för sin

boxningskarriär, sitt politiska engagemang och sina insatser som tv-programledare och skådespelare.

Under 1980-talet kom en ny företeelse och ungdomsgrupp in i bilden – skinheads. Denna grupp behandlas i rapporten under den föregående typen *Politiska upplopp*. Men här finns en gråzon mellan vad som kan betraktas dels som en ungdomskultur med stark identitet och grad av politisk medvetenhet, dels aktivism inom högerextrema miljöer. Lodenius beskriver utvecklingen som att skinnskallarna gradvis politiserades och blev en grupp som passade bra för nynazistiska idéer.

Men det som tycks förena ungdomsbråken från 1960- till 1990-tal är att de antingen sker i storstaden eller att de är knutna till särskilda ungdomsgrupper med egen identitet. Under 2000-talet har emellertid detta mönster förändrats. Upploppsliknande händelser har förekommit på flera platser i landet med ungdomar i huvudrollen. Upploppen har uppstått i bostadsområden av "problemkaraktär", dvs förorter eller stadsdelar ofta med miljonprogrambebyggelse där det samlats människor med socioekonomiska problem. Under den senaste tioårsperioden har det rapporterats om oroligheter, upplopp och bilbränder i Rosengård i Malmö, Hjällbo i Göteborg, Gottsunda i Uppsala, Ronna i Södertälje. Inte sällan har upploppen också ett etniskt inslag, dvs att många ungdomar har med sig upplevelser och konflikter från sina hemländer som reproduceras i den nya miljön.

Den statliga utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering genomförde fokusgruppsintervjuer i marginaliserade och stigmatiserade förorter i Stockholm, Göteborg och Malmö. Det visade det sig att deltagarna hade en mycket stor misstro mot polisen (SOU 2005:69). I en annan uppmärksamrad rapport om risken för terrorhot i Sverige konstaterar forskarna Magnus Ranstorp och Josefine Dos Santos att det särskilt i Rosengård i Malmö skett en ökning av radikal islamism de senaste fem åren, även om det är svårt att precisera exakt hur omfattande ökningen är (Hot mot demokrati och värdegrund – en lägesbild från Malmö Centrum för Asymmetriska Hot och Terrorismstudier, CATS, 2009-01-28). Den främsta interna drivkraften handlar om den extrema segregation och det utanförskap som upplevs i områden som Rosengård. Representanter för skola, socialtjänst och

polis gav forskarna exempel på ungdomar som trots sin födsel och/eller uppväxt i Rosengård aldrig har lämnat sitt bostadsområde och heller aldrig sett Malmös innerstad. Segregationen leder till en ond spiral av utanförskap, arbetslöshet, misstro och bitterhet mot samhället, och i sin tur ökad isolering.

I utredningen om integrationen (SOU 2006:73, *Segregerad integration*) hävdas i en av delrapporterna att polisen behandlar invandrare i förorten på ett hårdare sätt och att det finns ett slags inboende institutionell rasism inom poliskåren, vilken är en grund för denna misstro. Att lösa problem med att öka den polisiära närvaron skulle enligt rapporten vara som att ”släcka eld med bensin” (s 192), dvs förvärpa problemen. Ett exempel är Ronna i Södertälje där kommunpolitikerna, efter den uppmärksammade händelsen 2005 med beskjutning av polisstationen som beskrivs nedan, drog slutsatsen att polisen måste bli mer synlig för att öka respekten och tryggheten.

De konkreta händelser som utlöser upplopp eller bråk kan vara triviala. Ofta är det någon enskild slumpartad händelse som successivt trappas upp. När sedan polisen blandas in riktar sig aggressionerna mot ordningsmakten. Ofta upplever ungdomarna att samhället i form av polis eller andra företrädare gör något orättmätigt. Man drar sig då inte för att protestera eller sätta sig upp mot samhällets företrädare. Det tar sig uttryck i t.ex. fritagningsförsök, stenkastning och skadegörelse.

Ett exempel är just upploppet i Ronna i Södertälje 2005. Hela bråket började med en chokladbit som några pojkar kastade i huvudet på en ung flicka. Hon hämtade sin pappa, som beväpnad med ett basebollträ ville skipa rättvisa. När bråket urartade larmades polis som grep tre av pojkarna. Deras vänner försökte då frita dem och kastade sten mot poliserna. Polisen kallade på förstärkning och detta ledde till ett omfattande upplopp med många människor inblandade. Våldsamheterna slutade med att polishuset i Södertälje besköts med automatvapen, vilket var en hämndaktion för att de tre ungdomarna gripits.

I september 2010 vandaliserades polisstationen i Husby utanför Stockholm. Dessförinnan hade ungdomar gått till attack mot t-banestationen. Polispatrullerna angreps med stenar. Spekula-

tioner fanns om att orsaken varit att en kamrat till ungdomarna tidigare hade gripits.

Sammanfattningsvis är ungdomsupplopp inte någon ny företeelse vilket man lätt kan tro efter de uppmärksammade upploppen och bilbränderna som drabbat storstädernas förorter under senaste åren. På 1960-talet förekom flera upplopp med ungdomar inblandade som också gav stort utrymme i media. Ett exempel är de tidigare nämnda modskravallerna 1965.

Att ungdomsbråk och upplopp med ungdomar alltid har funnits räcker emellertid inte för analysen. Frågan är vilken typ av ungdomsbråk vi talar om, vilka deltagarna är och varför de bråkar.

En förändring är att bråken de senaste åren oftare sker i förorter och bostadsområden än i storstädernas stadskärnor, arenan har utvidgats från kärnan till periferin. En annan förändring är att de ungdomar som deltar i upploppen är mer löst sammansatta grupperingar som är svåra urskilja till skillnad från t.ex. identitetsgrupper som mods, raggare eller skinheads. Ungdomar bråkar och startar upplopp där de bor, och har ingen tydlig identitet som grupp. Upploppen blir en protest mot samhället, en frustration som tar sig våldsamma uttryck. En tredje förändring är att det inte tycks finnas någon spärr som förhindrar att man ger sig på poliser och t.ex. försöker frita gripna kamrater, eller angriper polisstationer. När poliserna sätter hårt mot hårt och antar utmaningen ger man sig istället på andra samhällsrepresentanter som räddningstjänsten, ambulanser och brandbilar. Det finns en utbredd misstro mot samhällets företrädare och auktoriteter i allmänhet. I de bråk som drabbade Rosengård verkar det också finnas en viss "smittoeffekt" som gör att oroligheterna sprider sig till andra orter. Tydligast exempel på detta är kravallerna i Stockholmsförorterna Akalla och Husby 2009 där några av de bråkande ungdomarna hänvisade till att bråken var av "sympati med våra bröder i Rosengård". Ett nytt inslag var att man genom anlagda småbränder och falsklarm försökte locka in räddningstjänst och polis in i bostadsområdet för att därefter utsätta dem för stenkastning.

Vilka åtgärder har samhället tagit till? En sådan är att man försökt öka den polisiära närvaron i de utsatta områdena i form

av t.ex. poliskontor. Syftet med dessa är att försöka bygga upp en tillit mellan polis och medborgare samt få ökad kännedom om de lokala förhållandena. Men som utredningen "Segregerad integration" resonerade kan detta vara en tveeggad åtgärd då den starka misstron mot polisen snarast leder till att närvaron är som att "släcka eld med bensin". Andra åtgärder är att man försöker aktivera ungdomar genom olika projekt eller att bostadsområden rustas upp. Intressant att notera är att det finns stora likheter mellan den problembild av orsaker som målas upp 1965 med den som förekommer i diskussionerna om de segregerade områdena på 2000-talet: utanförskap, rotlöshet, arbetslöshet, misstro och bitterhet mot samhället, och i sin tur ökad isolering.

4

4. Medborgarpolis

Ett ovanligare men nog så intressant typfall av upplopp eller kravall är då en grupp människor tar lagen i egna händer och agerar i kraft av folkmassa. Det har viss anknytning till ungdomsbråkens försök till fritagningar av gripna kamrater, då man med sin blotta numerära övermakt tar sig rätten att utmana polisen.

Det finns också en viss överlappning mellan dessa aktioner och sådana politiska manifestationer som brukar benämnas civil olydnad. Det som framträder i det artikelmaterial som gåtts igenom är två slags händelser.

Den första varianten är när någon grupp protesterar mot vad de anser vara ett orättfärdigt myndighets- eller politiskt beslut. En sådan händelse inträffade sommaren 1968, ett markbråk som ledde till lynchstämming i Vanneberga utanför Kristianstad. Kronofogden vräkte en idrottsförening vars idrottsplats låg på mark som ägdes av en lantbrukare. Byborna försökte rädda idrottsplatsen men lantbrukaren skyddades av polisen. Idrottsplatsen plöjdes upp en vecka senare. Ett annat exempel är från 1981 då ett tiotal sömmerskor vid Eiser i Sollefteå ockuperade sin arbetsplats. Aktionen slutade med att de fick hyra maskinerna i fabriken billigt och kunde starta ett eget företag, samtidigt som de slapp åtal för ockupationen. Ett tredje exempel rör händelser som förekommit oftare i Frankrike, nämligen att bönder genomför blockader och protestaktioner. 1987 förhindrade ett femtiotal bönder transport från hamnarna i Västerås och Södertälje av två fartygslaster med importerad råg som de misstänkte innehöll stråförkortningsmedel. Ett ytterligare exempel från 1996 är då 200 innevånare i byn Åsele under upploppsliknande tumult försvarade en utvisningshotad familj när polisen kom för att föra bort dem. Andra liknande händelser har gällt protester mot neddragningar i skolan då skolelever stormat ett kommunkontor i Vindeln, och omfattande bråk mellan taxichaufförer utanför Centralstationen i Stockholm efter avregleringen av taximarknaden.

En annan slags händelse är där människor går samman och tar lagen i egna händer. Det handlar då inte om protester mot någon politik eller något fattat beslut, utan om att man på egen hand vill bli av med ett störande element eller vill skipa rättvisa. Det som är slående med dessa händelser är att de har inträffat i mindre samhällen. I Borrby utanför Kristianstad hade det t.ex. under en lång tid förekommit bråk mellan byborna och en 38-årig man. Konflikten kulminerade 1996 med att ett hus stacks i brand. En grupp maskerade bybor hade beväpnat sig med järnrör och gick bärsärkagång i jakten på den hatade 38-åringen som enligt Borrbyborna hade terroriserat dem. Efter upploppet anklagade Borrbyborna polisen för att ha varit för passiv och därigenom bidragit till att hatstämningen piskats upp i byn. I Røke norr om Hässleholm inträffade 2000 en liknande händelse då en mobb av arga och beväpnade bybor samlades för att försöka skrämja bort en nyinflyttad man. Mannen kom från ett samhälle i närheten och var känd i trakten som tjuv. Kristianstadspolisen fick ingripa mot byborna som bland annat var beväpnade med luftgevär och basebollträn.

Det kanske mest uppseendeväckande exemplet på medborgargården är de bybor i Västernorrland som tog lagen i egna händer och hämnades på en dömd pedofil. Byborna tände eld på mannens villa och höll fest i byn samma natt. Invånarna trängdes i fönstren på hembygdsgården och såg eldsvådan lysa upp himlen utan att någon slog larm. Det gjorde i stället en taxichaufför som av en slump tagit vägen genom den lilla byn. Men då var det redan för sent, när brandkåren kom till platsen var huset övertänt och brandmännen fick inrikta sig på att hindra elden från att sprida sig.

Även om dessa händelser är få sticker de ut från det övriga materialet. Grunden för sådana händelser är att det finns en stark gemenskap i en grupp, utan att det för den skull kan betecknas som politisk eller med något organisationsnamn. De protester som sömmerskorna eller bönderna representerar är mer att betrakta som politiska aktioner medan medborgargårderna handlar om att försvara tryggheten mot något störande element eller avart som inte passar in i den starkt sammansvetsade gemenskapen.

5

5. Fångupplopp

Att klassificera händelser i fångelser som en typ av upplopp i samhället kan diskuteras. Internerna befinner ju sig redan i myndigheternas förvar. Men samtidigt är upplopp eller andra aktioner på fångelser så lika de andra formerna att kategoriseringen är rimlig. Ett annat skäl till kategoriseringen är att situationen på fångelserna i hög grad påverkas av strömningar ute i samhället. Det kan gälla organisationer för en humanare kriminalvård (KRUM från 1960-talet) likaväl som etableringen av kriminella gäng inom MC-sfären eller Vit makt-grupper några decennier senare.

Det tidigaste fallet i materialet är ett myteri på ungdomsfängelset i Hällby utanför Eskilstuna 18/11 1967. Ett sextiotal interner var inblandade, några med knivar. Lika många poliser inkallades och en vaktman skadades. De följande 30 åren förekom liknande händelser bara ett fåtal gånger. Å andra sidan var våldet flera gånger grövre, med gisslantagning, t.ex. vid Tidaholm 12/2 1972 då vaktpersonal övermannades i ett försök av de intagna att skaffa vapen. Sju av dem åtalades. I november 1975 tog sex interner utrustade med en sprängladdning gisslan på Kumla. 1985 förstördes en hel avdelning på samma fångelse av nio interner som kritiserat maten, förflyttningar och att en vårdare försett dem med dålig narkotika. I juli 1994 gjorde drygt hundra fångar beväpnade med järnrör revolt på Tidaholm. Flera byggnader sattes i brand. Polisstyrkor från flera län sattes in.

Från 1990-talets slut rapporteras fler händelser av denna typ, ett par gånger om året. Under en period av 8-9 år figurerade ett stort antal anstalter i sammanhanget; Kumla, Hall, Storboda, Håga, Norrtälje, Norrköping, Hällby, Mariefred, Gävle, Vä och Kirseberg. Under våren, sommaren och tidig höst 2004 inrapporterades sex händelser på fyra anstalter. Möjligen kan dessa ha påverkats av varandra. De orsaker som angavs i pressen var lokala. Det kunde gälla förflyttningar eller uteblivna sådana, överbeläggning eller annan form av missnöje. Ibland hade någon enstaka incident satt igång ett större upplopp. Vandalisering, barrikader, hot eller angrepp på personal var normala inslag, likaså omfattande vakt-

eller polisstyrkor som inkallats. I flera fall upplöstes bråken efter en kort tid, t.ex. i Gävle i november 2001 då polisens nationella insatsstyrka var på väg.

Händelserna 2004 ledde till utredningar (Charlotta Olsson, *Bär-särkarna. Incidenter från fängelser*, 2006) och åtgärder från Kriminalvårdsstyrelsens sida. Händelseförloppen, dess orsaker samt personalens upplevelser och agerande analyserades. I mediedebatten restes krav på hårdare regler, och Kriminalvårdens generaldirektör fick avgå. De senaste åren har upploppen blivit färre. I stället har några liknande fall inträffat vid ungdomshem. Under 2010 utbröt flera gånger oroligheter vid Johannisbergs ungdomshem i Kalix. Beväpnade med påkar barrikaderade sig ungdomar och satte eld på lokaler samt uppträdde hotfullt mot personalen.

Sett över hela perioden 1965–2010 förekommer fångupplopp oftare under de senaste tolv åren. I viss mån kan det bero på att förhållandena på fängelser, spektakulära rymningar och andra problem har lyfts fram i samhällsdebatten. Ändå förefaller ökningen vara reell. Från sent 1990-tal och fram till 2006 drabbades en stor mängd anstalter av liknande händelser. De åtgärder som vidtogs efter denna ”våg” av fängelseupplopp tycks nu ha burit frukt, även om de relativt små talen gör sådana slutsatser osäkra.

6

6. Fylleriupplopp

Ett exempel på fylleriupplopp är ett bråk i Borås i juni 2000. Fem poliser skadades när de försökte stoppa ett bråk som uppstod efter en privat fest. Ett femtiotal personer började slåss och polisen attackerades med sparkar, gatstenar och batong. Fyra personer greps för våldsamt upplopp. En del händelser av samma typ har haft etniska kopplingar. Det kan vara infödda svenskar mot invandrargrupper, eller interna bråk inom respektive grupp, som i samband med fester börjat slåss. Ett annat exempel är när två kriminella MC-gäng drabbade samman i Växjö i mitten av augusti 2007. Outlaws s.k hangaround-grupp Loyalty hade sin invigningsfest på en krog när en meningsmotståndare från ett annat gäng spottade presidenten i ansiktet. Resultatet blev ett omfattande slagsmål mellan olika MC-grupper.

Även en bilmässa kan leda till upplopp, som i Jönköping april 2010. Bilsport Performance Show beräknades samla 80 000 besökare. På påskaftonen utbröt skadegörelse, buskörning och bråk. 42 personer omhändertogs för fylleri. Polisens celler fylldes snabbt. Vid ett köpcentrum kastades flaskor och andra föremål på polisen som rubricerade händelsen som våldsamt upplopp.

Händelser av detta slag har utan tvivel inträffat långt före vår undersöknings tidsperiod. Tumult på festplatser, särskilt under midsommarhelgen, har länge förekommit runt om i landet, även om inte alla sådana redovisats som upplopp eller större bråk.

Analys och slutdiskussion

Analys och slutdiskussion

Genomgången av upplopp i Sverige sedan 1965 genererade sex olika typfall som vi diskuterat var för sig i rapporten. För varje kategori har vi översiktligt beskrivit utvecklingen över tid. I detta avsnitt för vi samman diskussionerna, jämför typfallen med varandra och relaterar dem till den tidsmässiga aspekten. Vilka likheter och skillnader finns mellan de olika typfallen? Finns det några generella utvecklingstendenser när det gäller upplopp eller liknande händelser i Sverige 1965–2010?

1. Kravaller eller upplopp har spridits till fler arenor i samhället

Ett viktigt resultat av studien är att upplopp över tid har spridits till allt fler områden eller sektorer i samhället. Fler typer av politiska aktioner eller evenemang är indragna, likaså idrotts-evenemang, olika fester, skolor eller kulturevenemang. Risken för upplopp är idag ett närmast "normalt" inslag närhelst folk samlas i större antal.

Även geografiskt har det skett en spridning. Sett i ett längre tidsperspektiv har upplopp tidigare i huvudsak varit koncentrerade till storstäder och särskilt deras stadskärnor, t.ex. modskravallerna på Hötorget 1965 eller bråken i Kungsträdgården i centrala Stockholm på 1980-talet. Då åkte ungdomarna in till stan för att träffas varvid det uppstod bråk mellan olika grupper eller med polisen. Nytt är att upplopp och ungdomsbråk i allt större utsträckning sker där ungdomarna bor, dvs i bostadsområden i storstädernas förorter. En utflyttning till andra arenor gäller också för fotbollshuliganismen som lika gärna kan inträffa på pubar eller i stan långt innan eller efter matchen, eller också helt fristående från någon match på en plats, ett slagfält, supporter-gängen själva väljer.

2. Gränserna för vad eller vilka som kan bli måltavlor för kravaller eller våld tycks ha flyttats

En utveckling som kan skönjas i materialet är att samhällets företrädare i allt större utsträckning blir måltavlor för upplopp eller liknande våld. Och det är inte bara polisen som ses som

motståndare, utan också räddningstjänst eller andra personer som anses representera samhället som t.ex. skolbyråkrater eller socialtjänst. Detta går i linje med rapporter om hot och våld mot offentligt anställda (BRÅ 2005). I BRÅ:s rapport hade tolv procent av de ingående myndigheterna i undersökningen utsatts för hot eller trakasserier, en siffra som bedömdes som allvarligt hög och ett hot mot demokratin. Liknande undersökningar om hot och våld i skolan visar på en ökning under de senaste åren (Arbetsmiljöverket 2008). Det är ett tydligt nytt inslag i de ungdomsbråk som inträffat under de senaste åren, att man direkt riktar in sig på att bråka med eller kasta sten på polis eller räddningstjänst. Även angrepp på kollektivtrafiken kan ses som en del av samma problematik.

3. Graden av politiskt innehåll varierar

I vilken grad kan man säga att upploppen är politiska eller har politiska förtecken? I någon mening kan de flesta upplopp sägas ha politiska förtecken eftersom de i vid mening är att betrakta som samhällsprotester. De ungdomsbråk och bilbränder som förekommit under 2000-talet kan vara nog så politiska även om ungdomarna själva inte uttrycker detta verbalt. Men den stora kvoten av politiska bråk förekommer i samband med konfrontationer mellan höger- och vänsterextrema grupper eller med andra benämningar nynazister och antirasister, skinnskallar och AFA. Det är en typ av politiska bråk som eskalerat sedan slutet av 1980-talet, och som ofta leder till upplopp eller kravaller.

4. De metoder som innebär att man startar upplopp eller kravaller tycks ha inlemmats i den svenska politiska kulturen

Den händelse som definitivt satte kravallmetoderna på samhällskartan var Göteborgskravallerna 2001. Att starta upplopp eller protestera under upploppsliknande former är emellertid inget som kommit över en natt, utan har successivt smugit sig in i den arsenal av opinionsbildande aktiviteter som funnits tillgängliga. I forskningen (Granström mfl 2010) har det hävdats att demonstrationerna före 1980-talet mestadels varit välordnade och att våldsamma masshändelser knappast förekom. Vår undersökning visar att så inte riktigt är fallet. Både våldsamheter vid demonstrationer och andra aktioner har förekommit. Det är dock riktigt att tillkomsten av ett nytt slags demonstranter som organi-

serar sina protester annorlunda har förändrat förutsättningarna. Framför allt gäller detta de demonstrationer och motdemonstrationer där nynazister och antirasister drabbar samman. Men även alternativa och militanta rörelser som veganrörelsen eller de som ofta kallas den autonoma rörelsen använder sig av våldsamma aktioner.

5. Kravaller eller upplopp tycks vara ett "förväntat" eller " normalt" inslag när en större folkmassa samlas, det må vara politiska manifestationer, idrottsevenemang eller ungdomsfester

Det tycks finnas en förväntning (eller farhåga) om att upplopp ska ske i princip när många människor samlas. Därför förbereder sig polis och andra myndigheter inför alla större evenemang, och säkerhetstänkandet har en given plats när sådana planeras. Både vid demonstrationer och andra evenemang som den ena sidan anordnar kan bråk förväntas och stora polisstyrkor inkallas för att hålla ordning. En arena för våldsamma händelser har därmed etablerats.

Konfrontationerna mellan vit makt-miljön och de autonoma, mellan höger- och vänsterextremism, står för en stor del av de händelser vi undersökt. På sätt och vis liknar de den mest förekommande ickepolitiska formen av upplopp, fotbollshuliganismen (där ishockey och någon gång också bandy kan uppträda). Det finns inte bara "högriskmatcher" längre utan också "högriskmöten" inom politikens sfär. Särskilt påfallande är den stora likheten mellan supporterbråk och bråk mellan "fascister" och "antifascister". Båda typerna av bråk kan driva på förväntningarna om att något ska ske eftersom polisens bedömning av hotbilder och säkerhetsbehov skickar en sådan signal. Våldet finns latent, även om det inte bryter ut. När något händer blir polisens huvuduppgift att skilja parterna åt, att transportera bort bråkstackarna. Trots att säkerligen ett stort antal individuella brott har begåtts följs de inte av anmälningar. Att urskilja vem som har gjort vad är mycket svårt, än mer att kunna driva saken till åtal. Att upplopp och kravaller snarast blivit vardag vid fotbollsmatcher gör att det blir en del av matchernas dramaturgi, vilket också lockar nyhetsfotografer och journalister. Liknande processer finns när nynazister demonstrerar, eftersom det där nästan rutinemässigt sker konfrontationer med antirasister.

6. Våldet som utövas tycks ha blivit grövre

Utvecklingen över tiden de senaste fyrtio åren visar att det idag används grövre våld vid upploppshändelser. Kontrasten är påtaglig när det rapporteras om äggkastning mot den amerikanske ambassadören på 1960-talet eller när fotbollssupportrar springer förbi polisen och försöker riva en av målburarna 1970. Idag är upploppsmanifestationer regelrätt beväpnade, och fotbollssupportrar misshandlar varandra grovt. Vid Göteborgskravallerna såg sig en polisman tvungen att skjuta skarpt, och fotbollsvåldet krävde ett dödsoffer vid en uppgörelse mellan supportrar i Högalidsparken 2005.

7. Det är oftast ungdomar och män som deltar i upplopp. Även om det finns vissa skillnader mellan de olika formerna

Föga förvånande är bilden utifrån tidningsartiklarna att det allra oftast är yngre män som deltar i upplopp och kravaller. En skillnad finns när det gäller den autonoma rörelsen och vid politiska manifestationer av veganer eller mot pälsfabriker eller -butiker. I dessa är det fler kvinnor som deltar. När det gäller ålder finns det också skillnader mellan dem som bråkar vid fotbollsmatcher och de mer ”professionella” huliganerna som oftast är några år äldre.

8. Inverkan av alkohol är inte en nödvändig förutsättning, men har stor betydelse som bidragande faktor till att upplopp sätts igång

Det är rimligt att anta att de flesta upplopp inte hade kommit till stånd utan ett betydande intag av alkohol. Det är ingen absolut förutsättning förutom i kategorin fyllebråk för att det ska inträffa sådana, men tycks vara en utlösande eller pådrivande faktor särskilt vid fotbollsupplopp.

**Upplopp i ett
förändrat samhälle**

Upplopp i ett förändrat samhälle

Undersökningen omfattar 45 år, en tid under vilken samhället har förändrats på en rad sätt. Vi vill avslutningsvis peka på tre förändringsprocesser som kan kopplas till företeelsen upplopp.

Den första rör de *värderingsförskjutningar* som skett i det svenska samhället under perioden. Religionssociologen Thorleif Pettersson har, liksom forskare inom andra områden, talat om ett sammanvävt samhälle där delsystemen påverkar varandra. Det kan sägas ha sin motsvarighet i upploppens spridning till flera samhällssektorer.

Maktutredningen, och senare även Demokratiutredningen, har hävdat att ett tidigare samhällscentrerat demokratibegrepp har ersatts av ett individcentrerat. Denna tes var till och med Maktutredningens övergripande slutsats. Sekularisering och individens mer uttalade strävanden ses i ett postmaterialistiskt perspektiv med nya värderingar och värden. Pettersson beskriver hur individens självförverkligande leder till ökad distans till etablerade institutioner. Samhällsmoralen har blivit mer tillåtande. Att få sociala förmåner som man inte har rätt till anses mindre klandervärdt än tidigare. Samtidigt har förtroendet för rättsvårdande institutioner minskat.

Att individen mer fritt utformar sin politiska hållning, och mindre följer grupptänkanden och sociala normer, kan i många fall ses som en vitalisering av demokratin, till exempel genom minskad s.k. klassröstning. Samma sak gäller ifrågasättande av etablerade partier och åskådningar. Men frigörelsen kan lika gärna sättas in i ett demokratifientligt perspektiv, som våldsanvändningen medför.

Statsvetarna Ulf Bjereld och Marie Demker har karakteriserat revoltåret 1968 som ett definitivt genombrott för det moderna med dess auktoritetsnedrivande effekter (Bjereld & Demker 2005). En ultramodern princip om ifrågasättande av allt det givna etablera-

des. Det är således ingen slump att det är vänster- och ungdomsrörelserna som från mitten av 1960-talet står för de nya, mer våldsamma aktionerna. Alla var dock inte kopplade till rörelsernas våldsideologi. Polisens ovana vid tidens nya demonstrationer och opinionsbildning var i flera fall medskapande till upploppen, någon gång till och med dess huvudorsak.

Sedan dess har våldsaktioner spritts till andra grupper och samhällsområden. Men det tycks rimligt att beteckna undersökningsperiodens början som inledningen på en ny fas där till slut mer våldsamma händelser inlemmats i den svenska politiken och det moderna svenska samhället i dess helhet.

Det är tydligt att mycket av upploppsvåldet för det andra kan kopplas till samhällets internationalisering. Inspirationskällor finns ofta att söka i andra länder. Allra tydligast gäller det fotbollshuliganismen som har rötter i Storbritannien, liksom veg-anrörelsen och den autonoma rörelsen som har mycket kontakt med Danmark. Internationaliseringen och globaliseringen gör att idéer och metoder rör sig över gränser mellan människor som t.ex. omfattas av samma ideologi eller rörelse. Det finns också rader av exempel på ungdomskravaller som kan ha haft viss påverkan som kravallerna i Brixton eller Paris. Ambassadockupationer och motsättningar mellan olika invandrargrupper är också något som kan ha sitt ursprung i konflikter i vår omvärld. Att IT-mediet snabbt kan sprida idéer såväl som mobilisera inför aktioner är ytterligare ett inslag av internationaliseringen.

Influenserna behöver inte gå bara i en riktning. Också från Sverige kan olika strömningar och metoder spridas, i första hand kanske till de nordiska grannländerna. Det finns också exempel på spridningseffekter inom Sverige. Troligen läser man om kravaller och bilbränder, eller har direkt kontakt med kamrater eller släktingar på andra håll i landet. I Husby i västra Stockholm uppgav några deltagare att upploppen var ett ”stöd till våra bröder i Rosengård”.

För det tredje framkommer segregationen i samhället som en viktig faktor i flera av de fall vi har undersökt. Ungdomsbråken i början av 2000-talet utbröt just i sådana förorter där såväl segregationen som andra sociala problem är omfattande. Attacker mot

räddningstjänst och andra myndigheter har främst uppmärksamats vid den typen av upplopp. Även en del av huliganismen kan ha koppling till liknande miljöer. Att rasism och etniska motsättningar har en huvudroll vid konfrontationerna mellan skinnskallar/nynazister och antirasistiska grupper är också uppenbart.

För att till slut anknyta till titeln på denna rapport – upplopp, kravaller, våldsamma bråk eller hur nu företeelsen betecknas har blivit mer vanliga inslag i det svenska samhället, formulerat något tillspetsat – *från avvikelse till normalitet*.

Referenser

- Andersson, T & Radmann, A (1998), Från gentleman till huligan? Svensk fotbollskultur förr och nu. Brutus Östlings förlag Symposium.
- Arbetsmiljöverket (2008), Statistik om hot och våld i skolan. Korta arbetsskadefakta Nr 1/2008
- Berglund, Mats (2009), Massans röst: upplopp och gatubråk i Stockholm 1719–1848. Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Bjereld, Ulf & Demker, Marie (2005), I vattumannens tid? En bok om 1968 års uppror och dess betydelse idag. Hjalmarsson & Högberg.
- BRÅ (2005), Otillåten påverkan riktad mot myndighetspersoner. Från trakasserier, hot och våld till amorös infiltration. BRÅ Rapport 2005:18.
- BRÅ. Kriminalstatistik (1994–2010). Årliga publikationer.
- Granström, Kjell (red) (2010), Demonstrationer och sporthändelser. En bok om poliser, demonstranter, kravaller och folkfest. Studentlitteratur.
- Green, Anders (2009), Fotboll och huliganism. Utveckling, problem och åtgärdsarbete i England och Skandinavien. Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet
- Guvå, Gunilla (2005), Kravaller och social identitet – en forskningsöversikt. FOG-rapport nr 53, 2005. Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet.
- Helldén, Daniel (2005), Demokratin utmanas. Almstriden och det politiska etablissemanget. Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet
- Lindblom, Bo (1968), Fallet Båstad: en studie i svensk opinionsbildning. Wahlström & Widstrand.
- Linton, Magnus (2000), Veganerna – en bok om dom som stör. Atlas.
- Lodén, Anna-Lena (2006), Gatans parlament: om politiska våldsvarkare i Sverige. Ordfront.
- Nilsson, Roddy, (2006), Kravaller i folkhemmet: ligister, mods och kollektivt våld under efterkrigstiden. I Österberg, Eva & Lindstedt Cronberg, Marie (red) Våld: representation och verklighet. Nordic Academic Press.

- Olsson, Charlotta (2005), Bärsärkarna: en kvalitativ beskrivning och analys av upplevelser från intagna och personal vid incidenter av upploppskaraktär under 2004. Rapport: Kriminalvårdens forskningskommitté. Kriminalvårdsstyrelsen, Norrköping.
- Owen, John (2010), Riots and Public Disorder: Law enforcement, Policy and Civil Society. I.B. Taurus & Co Ltd.
- Pettersson, Thorleif & Geyer, Kalle (1992) Värderingsförändringar i Sverige: den svenska modellen, individualismen och rättvisan. Brevskolan, Stockholm.
- Ranstorp, Magnus & Dos Santos, Josefine (2009), Hot mot demokrati och värdegrund – en lägesbild från Malmö. Centrum för Asymmetriska Hot och TerrorismStudier (CATS).
- SFS 1962:700. Brottsbalk.
- SFS 2005:900. Lag om förbud mot maskering i vissa fall.
- SOU, 1990:44. Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport. Allmänna förlaget.
- SOU 2000:1. En uthållig demokrati. Betänkande av Demokratiutredningen. Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- SOU 2002:122. Göteborg 2001. Betänkande av Göteborgskommittén. Justitiedepartementet.
- SOU 2005:69. Sverige inifrån: röster om etnisk diskriminering. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Integrations- och jämställdhetsdepartementet
- SOU 2006:73. Den segregeringande integrationen: om social sammanhållning och dess hinder. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Integrations- och jämställdhetsdepartementet
- SÄPO, Brottslighet kopplad till rikets inre säkerhet (2001–2004). Årliga rapporter från Säkerhetspolisen 2002–2005.
- Tema Rosengård (2009), Praktik & Teori. En tidskrift från Malmö högskola 01:2009.
- Tilly, Charles (2003), The Politics of Collective Violence. Cambridge University Press.
- Anno, 1965-1990
- Mediearkivet
- Radiosporten, Sveriges Radios arkiv

